

על ההטעיה ועל הפוליטיקה של מחוזות הזיכרון וההיסטוריה: תגובה על מאמרם של יוסי קסנר וישראל רונן

חיים סעדון

המחלקה להיסטוריה, לפילוסופיה וליהדות, האוניברסיטה הפתוחה; החוג לתולדות ישראל,
אוניברסיטת חיפה

יוסי קסנר וישראל רונן הטעו את הקוראים בהציגם אותי כמי שחקר את המחותרת היהודית באלג'יריה. מעולם לא פרסמתי מחקר על המחותרת באלג'יריה. ב-1996 התפרסם הספר תולדות השואה בצרפת.¹ רק אני, אחד מששת הכותבים של הספר, הוספתי הערה בזו הלשון: "הפרקים הדנים ביהדות צפון אפריקה אינם מתיימרים להציג באור חדש את תולדות יהודי האזור במלחמת העולם השנייה, כי אם סקירה על-סמך המחקר הקיים והחומר הארכיוני שמחקר זה ניצל" (עמ' 38, הערה 69, ההדגשה שלי). קסנר ורונן התעלמו מדברים ברורים אלה והטעו את הקוראים. על כן, יותר מתמוהה היא קביעתם כי "אביטבול וסעדון לא ראינו עדים מרכזיים מן התקופה". האומנם? כלום התיימרתי לטעון כי ראינתי עדים וערכת מחקר משלי על המחותרת?

קסנר ורונן מעלים ארבע טענות חסרות שחר.² הראשונה היא שאני אחראי לטענה כי "המחותרת באלג'יריה לא היתה מחותרת יהודית אלא צרפתית". אציג עובדה פשוטה. אורכו של הדיון בנושא "התגובות בצפון אפריקה" בספר הנ"ל עשרה עמודים וחצי (עמ' 212–223). תשעה מהם עוסקים באלג'יריה, ומתוכם יותר משישה – במחותרת היהודית. בשל חשיבותה בעיניי כמחותרת יהודית ייחדתי לה מקום מרכזי בדיון והיא מאששת את טענתי, כי "המחותרת היהודית באלג'יריה היא תופעה מרתקת ביותר" (ההדגשה שלי). כך אני סבור גם היום. הנה כי כן, המחותרת לא די שלא הוצאה ממחוזות הזיכרון, היא אף מוטמעת בתוכם. טענתם השנייה של קסנר ורונן מתיימרת להציג את הנהגת המחותרת כציונית, בהסתמך על עדויות "חדשות" שגבו מחברי המחותרת. אולם, בעדויות ה"חדשות" אין מידע היסטורי חדש או מידע שיאשש את טענותיהם. גם אם כמה ממנהיגי המחותרת סייעו בצורה זו או

1 אשר כהן ואחרים, 1996. תולדות השואה בצרפת, יד ושם, ירושלים.

2 כיוון שעורכי תיאוריה וביקורת הגבילו את היקף תגובתי, נמנעתי מלהציג תימוכין לטיעוניי. צר לי כי נמנעה ממני האפשרות להגיב בהרחבה על כל הטענות.

אחרת לפעילות הציונית לאחר מלחמת העולם השנייה, אין בכך כדי להעיד על רוב חברי המחתרת האחרים — זה פשיטא בהיסטוריה. המידע המופיע בהערה 8 במאמרם מוכיח בדיוק את ההפך מטענתם. אין מסמכים המוכיחים את מחויבותם של מנהיגי המחתרת לעניין הציוני באלג'יריה. אם עומד לרשות המחקרים מידע היסטורי חדש, מן הראוי היה לפרסמו בכתב־עת היסטורי.

לפי הטענה השלישית, מיכאל אביטבול ואני "ביססו במחקר האקדמי — ובעקבותיו במערכת החינוך — את הטענה שהמחתרת לא היתה מחתרת יהודית כי אם צרפתית". המחקרים לא הציגו ולו דוגמה אחת לדחיקת נושא המחתרת היהודית מספרי הלימוד. מדבריהם משתמע כאילו נושא היהודים בארצות האיסלאם קנה לו זה מכבר מקום של כבוד בספרי הלימוד, ורק נושא המחתרת הודחק במכוון. ולראיה הם מציינים: "בשלושים השנים הראשונות לתום מלחמת העולם השנייה התעלם המחקר לחלוטין מן המחתרת היהודית באלג'יריה". זוהי טענה בלתי מבוססת. ב־1950, חמש שנים לאחר מלחמת העולם השנייה, התפרסם ספרו של אנסקי בצרפתית על יהודי אלג'יריה, שתורגם לעברית ב־1963.³ בעמ' 107–135 הוא מתאר בהרחבה את סיפור המחתרת. כמה חבל שבשנת 1963 לא היו בידניו מחקרים דומים על נושאים נוספים הקשורים ליהדות ארצות האיסלאם. האמת הפשוטה שנעלמה מעיני "מחפשי מחוזות הזיכרון" היא, שעיקרו של המחקר האקדמי על ארצות האיסלאם נכתב לאחר 1976. אם כן, לא התעלמות מן המחתרת אלא מכלל יהדות המזרח היתה במערכת החינוך, או לשיטתם של קסנר ורונן, כל יהודי צפון אפריקה נדחק ממחוזות הזיכרון הלאומי בגלל צרפתיותם. מדוע להדגיש את המחתרת באלג'יריה כאילו היא העומדת בראש סדר העדיפות המחקרי של יהדות ארצות האיסלאם? ואם מחתרת וגבורה היו בראש מעייניהם, מדוע לא ציינו את התעלמותי ממחתרת שפעלה בתוניסיה? או מפעילותו המחתרית של עורך הדין אלפרד רוסי מתוניסיה בתקופת המלחמה? זאת ועוד, מדוע ההתעלמות מן ההגנה העצמית של יהודי לוב במהלך ההתפרצות האלימה ביוני 1948? ועוד רבות הדוגמאות.

הטענה הרביעית נוגעת להצגת הקריטריון הסוציאליסטי כבסיס לפרשנותי למניעי המחתרת. קסנר ורונן ציטטו מדבריי באופן חלקי והטעו את הקוראים. לטענתם כתבתי: "היותם בני הבורגנות באלג'יר ובאוראן" בעוד המשפט המלא הוא: "אין לנו פרופיל חברתי אמין של קבוצה זו. היותם בני הבורגנות באלג'יר ובאוראן אינה מלמדת די על קבוצה זו". המילים שהושמטו, באופן מגמתי, מלמדות דווקא כי אינני שותף להגדרת הפרופיל החברתי של חברי המחתרת, ומצביעות על כך שנקטתי משנה זהירות בגלל אופייה של הסקירה. לכן, טענתם כאילו הצגת מעמד החברתי של יהודי אלג'יריה נועדה לדחוק אותם "ממחוזות זיכרון הגבורה הציוני־ישראלי, בבחינת 'הם לא משלנו'" — אין לה כל בסיס.

³ מיכאל אנסקי, [1950] תשכ"ג. יהודי אלג'יריה מצו כרמיה ועד השחרור, תרגם מצרפתית אברהם אלמליח, קרית ספר, ירושלים.

לא די שהצגתי בהרחבה את סיפורם של "בני בורגנות" אלה, אלא גם טענתי כי כל מי שמבקש לדבר על "הפרופיל החברתי" שלהם מוטב לו שיחקור את הנושא קודם לכן. וקל וחומר נכונים הדברים למי שמתיימרים להאיר באור חדש את המחותרת, או להציג פרשנות חדשה. זאת ועוד, כדי להוכיח כי אני משתמש כביכול באופן מגמתי במילה "בורגני" היה על קסנר ורונון לפחות לעיין במחקריי האחרים ולמצוא בהם תימוכין לתפיסתם. נהפוך הוא, העובדה כי בני הבורגנות פעלו במחותרת הופכת את המחותרת, כפי שכתבתי, ל"תופעה מרתקת ביותר".

טענת קסנר ורונון כי אני זוקף לחובתם של חברי המחותרת את היותם צרפתים אינה נכונה. כך גם טענתם כי אני מבחין בין "שלנו" לבין "שלהם". כהיסטוריון אינני נדרש להביע את דעתי אם התבוללות או ציונות הן תופעות חיוביות או שליליות. האם יהודי אלג'ירי אקדמאי, בורגני ומתבולל ראוי לגינאי במחקר ההיסטורי? ראוי לגינאי הוא מי ששם דברים בפי.

יתרה מזו, אולי היה עליי להסב את תשומת הלב לכל העמודים שכתבתי בספר על השואה בצרפת, לרבות הערות השוליים, ולעובדה כי בחלק שבו פירשתי את מניעי המחותרת היהודית השתמשתי במילים "אפשר לומר", "אולי ניתן ללמוד על כך", "אך דומה", "ייתכן כי". זו הזהירות המחייבת את מי שמביא דברים בשם אומרם.

לסיכום, בקביעותיהם של קסנר ורונון אין כל ממש. המחותרת היהודית באלג'יריה נחקרה והיא מושרשת עמוק במחוזות הזיכרון⁴ הישראלי והציוני. להעדר אזכור המחותרת בספרי הלימוד ובמערכת החינוך אין ולא כלום עם המניעים האפשריים של חברי הנהגת המחותרת היהודית. העדר זה קשור אך ורק למעמדה של יהדות המזרח בספרי הלימוד, אם כי בשנים האחרונות חל שיפור רב בתחום זה.

⁴ מי שמבקש לעצב את מחוזות הזיכרון הישראלי מן הראוי היה שיבהיר את מקורה של הערה 14 במאמרם. רק מתוך עניינים שבצנעת הפרט לא הרחבתי בנקודה זו. והיא ראויה לביקורת.

